

Paulus door twee atheïsten gelezen

Riemer Roukema

Gepubliceerd in *Kerk en Theologie* 61 (2010), p. 166-178 en op www.riemerroukema.nl

De twee boeken die hier worden besproken, hebben ten minste twee punten gemeen. Ze bevatten interpretaties van de apostel Paulus en de auteurs – de classicus en vertaler Gerard Koolschijn en de filosoof Alain Badiou – zijn beiden atheïst. Hun beider visies op Paulus lopen echter zeer sterk uiteen.

1. Paulus' brief aan de Romeinen door Griekse ogen gelezen

Eind 2009 publiceerde Gerard Koolschijn, bekend van zijn vertalingen van klassieke Griekse literatuur, een vertaling van Paulus' brief aan de Romeinen.¹ Dat hij zich aan dit invloedrijke geschrift heeft gewaagd, is niet ingegeven door het feit dat hij voor de boodschap van de apostel enige sympathie heeft. Hij heeft er juist een afkeer van en verklaart in zijn Voorwoord dat hij niet kan begrijpen dat deze brief eeuwenlang geleerde en intelligente mensen ernstig heeft beziggehouden. Zelf is hij al vroeg met de apostel bekend geraakt, toen hij als kind werd meegenomen naar de kerkdiensten die werden geleid door dominee J.P. Paauwe – nu breder bekend geworden door Jan Siebelinks roman *Knielen op een bed violen*. Op jonge leeftijd heeft Koolschijn echter van het geloof van zijn ouders afstand genomen. De reden waarom hij desondanks deze vertaling van Paulus' brief aan de Romeinen op de markt brengt, is dat hij wil laten zien hoe duister dit geschrift is en wat een rare boodschap erin vervat is. Hij doelt dan op Gods dreigende oordeel, op de straf die Gods Zoon plaatsvervangend voor de mensheid heeft ondergaan en op Gods ondoorgrondelijke predestinatie die bepaalt wie wel en wie niet in de fundamentalistische heilsleer zullen geloven. Hij beschouwt Paulus namelijk als een volbloed fundamentalist, net zo gevaarlijk als de moslimterroristen die op grond van hun waanideeën duizenden met zich meesleuren in de dood.

Niet alleen in het Voorwoord bij zijn vertaling legt Koolschijn uit waarom hij deze vertaling heeft uitgebracht, ook het dagblad *Trouw* van 5 januari 2010 bood hem daartoe de gelegenheid. Ook daar verklaart hij dat hij Paulus heeft vertaald zoals deze schreef: warrig, dus moeilijk te volgen, vaak in een duistere en gebrekkige stijl. Oneffenheden heeft hij in zijn vertaling niet willen gladstrijken en verduidelijken, maar heeft hij bewust laten staan, om goed te laten uitkomen wat een vreemde tekst dit eigenlijk is. Met deze doelstelling correspondeert dat hij niets moet hebben van die vertalingen, zoals de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004, waarin wel is geprobeerd Paulus' zinnen in min of meer begrijpelijk Nederlands over te zetten.

Twee dagen na het interview in *Trouw* publiceerde deze krant een vraaggesprek met Patrick Chatelion Counet, nieuwtestamenticus en bijzonder hoogleraar Bijbel in de Nederlandse cultuur aan de Universiteit van Amsterdam. Die stelde dat Koolschijn zich niet zozeer tegen Paulus verzet, als wel tegen de calvinistische interpretatie van Paulus die hij in zijn jeugd heeft leren kennen. Chatelion Counet meent dat Koolschijns beeld van Paulus is gebaseerd op wijd verbreide misverstanden en dat de vertaler de apostel dus niet goed heeft begrepen. Chatelion Counet stelt dan ook een volkomen andere interpretatie van diens brieven voor. Op dat moment had hij echter slechts vluchtig kennis genomen van Koolschijns vertaling, en kon hij alleen ingaan op het zojuist gepubliceerde interview, met daarbij waarschijnlijk ook Koolschijns Voorwoord bij de vertaling.

¹ Paulus, *Aan de Romeinen*, vertaald door Gerard Koolschijn met medewerking van Henk Flinterman, Athenaeum / Polak & Van Gennep, Amsterdam 2009, 61 pp., € 13,95, ISBN 978 90 253 6711 4.

Voor ik op Koolschijns weergave zelf inga, verdient het vermelding dat zijn vertalingen van onder meer Aischylos, Euripides en Plato zijn vervat in goed lopende Nederlandse zinnen. Toch begint hij zijn Inleiding op Aischylos aldus: ‘Aischylos’ *Oresteia* vertalen is rondtasten in het duister² – namelijk om reden van de gebrekkige overlevering van de Griekse tekst. Weliswaar verklaart hij in zulke gevallen de stoeve lezing van de manuscripten te hebben verkozen boven een soepele verbetering, maar desondanks laat het Nederlands zich doorgaans vlot lezen. Ook zijn vertalingen van Plato zijn het tegendeel van de houderige pogingen van onervaren gymnasiasten. Diens dialogen worden door Koolschijn omgevormd tot welhaast hedendaagse gesprekken.³ Dat is een hele prestatie, maar daarom valt het des te meer op dat hij er niet naar heeft gestreefd, Paulus in enigszins begrijpelijk Nederlands weer te geven. Zoals al bleek, verfoeit hij zulke pogingen zelfs. Hij wil Paulus juist met al diens duistere zinnen en gedachtegangen aan het Nederlandstalige publiek presenteren. Dat is een interessant verschijnsel. Het zou spannend kunnen zijn hoe een classicus zonder theologische scholing Paulus leest, maar in dit geval blijkt de classicus toch op een bepaalde manier theologisch geschoold, maar dan in negatieve zin, en zonder dat hij van zijn verzet tegen Paulus (of zijn beeld van Paulus) afstand heeft willen doen. Dit laat zien hoe belangrijk de houding van een vertaler van antieke teksten is. Een vertaling heeft onvermijdelijk iets partijdigs. Men kan als vertaler zijn best doen de antieke auteur recht te doen en zo helder mogelijk weer te geven, ervan uitgaande dat diens boodschap door de geadresseerden min of meer werd verstaan en het derhalve verdient door hedendaagse lezers te worden begrepen; maar men kan ook, vanuit de eigen antipathie, de vreemde aspecten van zijn boodschap extra aanzetten en de auteur introduceren als een duister, onsympathiek heerschap met een onsamenvangende boodschap.

Nu de vertaling zelf. Die is op veel plaatsen redelijk acceptabel, als we eenmaal Koolschijns uitgangspunt respecteren dat hij Paulus’ zinswendingen zo letterlijk mogelijk naar het Nederlands heeft willen overzetten en diens lange zinnen niet heeft willen opknippen of fatsoeneren. Dat Paulus’ zinnen syntactisch wel eens wringen en niet altijd tot een goed einde komen, is sinds lang bekend en komt bij Koolschijn goed uit de verf. Eigenaardig is echter dat, hoewel hij termen als God en Gezalfde doorgaans met een hoofdletter afdrukt, hij ‘heer’ (wanneer daarmee God of Christus is bedoeld) steeds laat beginnen met een kleine letter. Weliswaar wordt er in de oude handschriften geen onderscheid tussen hoofd- en kleine letters gemaakt, maar toch worden daar de namen van God, Christus en Heer onderscheiden doordat zij als *nomina sacra* zijn afgekort en van een streep erboven zijn voorzien. Dat Koolschijn onderscheid maakt tussen ‘God’ en ‘Christus’ met, en ‘heer’ zonder hoofdletter, is bevreemdend en getuigt van een moeilijk te volgen inconsistentie.

Voorts valt op dat Koolschijn regelmatig termen van het onbepaalde lidwoord ‘een’ voorziet waar de Griekse tekst geen lidwoord heeft. Zo vertaalt hij regelmatig ‘een heilige geest’ of ‘een geest’ (Rom. 8:9; 9:1; 14:17; 15:13; 15:16) waar naar het inzien van exegeten kennelijk dé geest van God of van Christus is bedoeld. Op andere plaatsen vertaalt Koolschijn echter wel ‘de geest’, ook al staat er in het Grieks geen lidwoord (Rom. 1:4; 5:5; 7:6; 8:2; 8:13 enz.). Dat in het koinè-Grieks het bepaalde lidwoord nogal eens wordt weggelaten bij aanduidingen die welhaast tot eigennamen zijn geworden, is uit diverse grammatica’s te leren, maar als Koolschijn hiervan kennis genomen heeft, dan heeft hij zich hierdoor blijkbaar niet altijd laten overtuigen. Een soortgelijke eigenaardigheid valt op bij zijn vertaling van *nomos*, traditioneel weergegeven met ‘wet’. Op enkele plaatsen vertaalt Koolschijn ‘een wet’, terwijl het het meest voor de hand ligt dat Paulus op de wet van Mozes doelt (Rom. 2:17; 2:23; 7:7).

² Aischylos, *Het verhaal van Orestes. Agamemnon, Dodenoffer, Goede Geesten*, vertaald door Gerard Koolschijn, Athenaeum / Polak & Van Gennep, Amsterdam 1995, 7.

³ Plato, schrijver, 1. *Liefde*, 2. *Onzekerheid*, 3. *Rechtvaardigheid*, 4. *Verstarring*, teksten gekozen en vertaald door Gerard Koolschijn, Amsterdam 1987, 12^e druk 2009.

Ook die term was in Paulus' taalgebruik zo ingeburgerd, dat hij het bepaalde lidwoord niet altijd nodig had omdat wel duidelijk was welke wet hij bedoelde. Op andere plaatsen ziet ook Koolschijn dit in, want hoewel daar *nomos* zonder lidwoord staat, vertaalt hij desondanks 'wet' (bijv. Rom. 2:12-13; 2:25; 3:20).

Voor iedere vertaler is *sarx* bij Paulus een lastige term, omdat de traditionele weergave met 'vlees' in het huidige Nederlands onbegrijpelijk is geworden. Koolschijn vertaalt *sarx* steeds met 'lichaam', maar aangezien Paulus doorgaans kritisch over het leven in de *sarx* schrijft, wekt Koolschijns vertaling de indruk dat Paulus op Platoonse wijze afkeurend over het lichaam schrijft. En dat terwijl Paulus in Rom. 12:1 zijn lezers ertoe aanspoort, hun lichamen (*sômata* staat er dan) als een levend en heilig offer aan God toe te wijden. Die incongruentie lost Koolschijn niet op. Twijfelachtig is ook zijn vertaling van *rhêma* met 'leer' in Rom. 10:8 en 10:17, hetgeen een overdreven leerstellige indruk wekt. Speelt hier zijn calvinistische verleden op? Waarom heeft hij niet gekozen voor de traditionele vertaling 'woord', welke betekenis ook in het klassieke Grieks bestaat? En waarom kiest hij daarvoor wel wanneer Paulus in hetzelfde verband een Psalm citeert waarin het meervoud *rhêmata* voorkomt (Rom. 10:18)? Dat vertaalt Koolschijn met 'woorden'. Soms maakt hij het wel erg bont wanneer hij kernachtige zinnestelsels die in het verband duidelijk genoeg zijn als raadselspreuken vertaalt. Zo bijvoorbeeld Rom. 4:16, 'Daarom: op grond van geloof, ten einde als genade'.

Vermoedelijk zou Koolschijn op deze kritiek antwoorden dat een Griek die onvoorbereid deze brief van Paulus te horen of te lezen kreeg, hem zo zou opvatten – en dus ook: zo duister zou vinden – als hij hem nu heeft vertaald. Uit het interview in *Trouw* blijkt namelijk dat hij geen rekening heeft willen houden met Hebreeuwse begrippen en manieren van denken. Het is van belang dat hij dit zo ondubbelzinnig heeft toegegeven. Koolschijn zal namelijk stellig gelijk hebben met zijn bewering dat deze brief voor een geheel heidense Griek (of een andere Griekstalige bewoner van het Romeinse Rijk) nogal duister moet zijn geweest. Zo iemand kende het referentiekader immers niet, hij was niet vertrouwd met de geschiedenis en de Schrift van Israël, en daarom ontgingen hem de zinspelingen daarop en de citaten daaruit. Het punt is echter dat Paulus zijn brief niet als een oproep tot bekering aan heidense Grieken heeft geschreven, maar aan de 'geroepenen van Jezus de Gezalfde', 'aan al Gods geliefden die te Rome zijn, geroepen heiligen' (Rom. 1:6-7 in Koolschijns vertaling) – aan de diverse huisgemeenten van joods-christelijke en van heiden-christelijke herkomst dus die in Rome waren ontstaan. Paulus ging ervan uit dat deze 'geroepenen' met de Schrift van Israël bekend waren. Voor zover de geadresseerden uit het Jodendom of uit de daarmee sympathiserende Godvrienden afkomstig waren, mocht hij deze vertrouwdheid inderdaad veronderstellen. Christenen die een geheel heidense achtergrond hadden, zullen meer uitleg nodig hebben gehad, waarmee nog niet is gezegd dat ze niets van Paulus' brief zullen hebben begrepen; zij zullen immers inmiddels met de Schrift bekend zijn gemaakt. Koolschijns uitgangspunt, geen rekening te houden met Paulus' door het Hebreeuws beïnvloede taalgebruik, is dus zeer aanvechtbaar. Wel kan zijn vertaling ertoe dienen een indruk te geven van hetgeen een heidense Griek of een andere heidense hoorder die Grieks kende van Paulus' woorden zal hebben begrepen. Overigens veroorlooft zelfs Koolschijn zich soms een uitleggende vertaling; zo vertaalt hij 'Baäl' in Rom. 11:4 als 'de Baälschande', waarvoor zeventuizend mannen hun knie niet hebben gebogen.

Het is wel eens eerder voorgekomen dat iemand een geschrift heeft vertaald alleen om te laten zien hoe verwerpelijk het is. In het jaar 398 publiceerde Rufinus van Aquileia een enigszins vrije Latijnse vertaling van Origenes' werk *Peri Archôn*, in het Latijn *De Principiis* geheten.⁴ Toen Hieronymus, de geleerde maar ook felle monnik te Bethlehem, deze vertaling

⁴ Onlangs is hiervan een fraaie vertaling in het Nederlands uitgekomen: Origenes, *De basis. Onderzoek naar de fundamenten van geloof en wereld*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Freerk Jan Berghuis, Budel 2009.

in handen kreeg, was hij hierover zeer ontstemd omdat Rufinus naar zijn oordeel Origenes' al te speculatieve passages had verdoezeld, zodat het werk in deze Latijnse vertaling een te orthodoxe indruk maakte. Hieronymus was namelijk tot de overtuiging gekomen dat Origenes een ketter was wiens denkbeelden bestreden en derhalve niet parafaserend en soms verhullend vertaald moesten worden. In reactie op Rufinus' vertaling vervaardigde Hieronymus toen zijn eigen, veel letterlijker vertaling van de Griekse tekst. Daarin wilde hij duidelijk laten uitkomen hoe onacceptabel Origenes' werk was, gemeten naar de maatstaven van de latere orthodoxie van de vierde eeuw. Omdat de Griekse tekst van *Peri Archôn* grotendeels verloren is gegaan, is het zeer te betreuren dat ook Hieronymus' precieze protestvertaling niet bewaard is gebleven, afgezien van enkele fragmenten die hij in een van zijn eigen brieven daaruit citeert. Koolschijns boosheid over Paulus en over het feit dat deze apostel nog steeds door velen met respect wordt gelezen en verklaard, vindt dus een tegenhanger bij de monnik Hieronymus, die Origenes' werk langs de orthodoxe meetlat van zijn tijd legde.

Maar hoe zit het dan met de verstaanbaarheid van Paulus' boodschap in de begintijd van het christendom? Het kan iedere Bijbellezer bekend zijn dat de apostel zich over de inhoud van zijn boodschap geen illusies maakte. Hij erkende immers ronduit dat de prediking van een gekruisigde Christus voor de heidenen een dwaasheid is (1 Kor. 1:18-25). Wat de stijl en de inhoud van zijn brieven betreft, kunnen we uit 2 Petrus 3:15-16 al opmaken dat die ook aan het einde van de eerste eeuw soms moeilijk gevonden werden. Dit wordt bevestigd door Origenes, die omstreeks het jaar 243 als eerste een uitvoerige commentaar op Paulus' brief aan de Romeinen heeft geschreven. Daarin erkent hij dat de apostel niet altijd expliciet duidelijk maakt wat hij bedoelt, omdat volgens hem 'het goed is het geheim van een koning verborgen te houden' (Tobit 12:7).⁵ Als Griekstalig christen had dus zelfs de goed geschoolde Origenes soms moeite met het verklaren van Paulus' gedachtegangen. Verbreden we onze aandacht naar de stijl van de Bijbel in het algemeen, dan kunnen we bij Augustinus lezen dat hij, als ontwikkelde jongeman, er aanvankelijk geen begrip voor kon opbrengen; het maakt dan weinig verschil dat hij voor zijn lectuur niet de Griekse tekst maar een Latijnse vertaling gebruikte. Over zijn besluit de Heilige Schrift te gaan bestuderen schrijft hij achteraf:

Ik wilde weten wat voor boek dat was. En dan zie ik iets dat voor hoogmoedigen niet te peilen is en voor kinderen niet toegankelijk. Op het moment van binnengaan misschien heel simpel, maar als je verder komt, groots en vol geheimen. Maar ik was er niet klaar voor daar binnen te gaan en mijn nek te buigen om daar rond te lopen. Want toen ik me met de Schrift wilde gaan bezighouden dacht ik niet zoals ik nu spreek. Mijn indruk was dat ze gewoon niet te vergelijken was met de grote Cicero. Opgeblazen als ik was, kon ik niets met haar eenvoud en mijn blik wist niet door te dringen tot haar diepte. Zij groeit mee met de kleinen, maar ik wilde niet klein zijn. Met al mijn eigendunk, vond ik mezelf een groot man.⁶

Later kwam Augustinus toch tot een ander inzicht toen hij, in innerlijke ontredde- ring, door een schijnbaar lukraak opgeslagen tekst, uitgerekend uit Paulus' brief aan de Romeinen, persoonlijk werd geraakt: 'Geen bras- en slemppartijen, geen ontucht en losbandigheid, geen tweespalt en jaloezie. Bekleed u met de Heer Jezus Christus en geef niet toe aan uw eigen wil die begeerten in u opwekt' (Rom. 13:13-14; *Confessiones* VIII, 12, 29). Deze tekst werd de aanleiding tot Augustinus' bekering en doop.

⁵ Origenes, *Commentaar op Romeinen* praefatio; V, 1, 9. In vertaling: Origen. *Commentary on the Epistle to the Romans Books 1-5*, translated by Thomas P. Scheck (Fathers of the Church 103), Washington DC 2001, 53; 308-309.

⁶ Aurelius Augustinus, *Belijdenissen [Confessiones]*, ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Wim Sleddens, Budel 2009, 74-75 (III, 5, 9).

Augustinus' herinnering aan de ontoegankelijkheid van de Schrift en aan zijn aanvankelijke weerzin tegen haar onelegante stijl komt ook tot uiting in zijn boekje *Het eerste geloofsonderricht* (*De catechizandibus rudibus*). Het was in die tijd maatschappelijk gunstig tot de kerk te gaan behoren, en daarom zochten velen contact om tot haar toegelaten te worden. Augustinus' diaken Deogratias had hem om enkele richtlijnen voor de gesprekken met zulke gegadigden gevraagd. Met het oog op de ontwikkelde mensen onder hen die om opname in de kerk verzochten, schrijft Augustinus hem dan dat hij ten aanzien van de canonieke boeken moet wijzen op de 'heilzame nederigheid, die met hun bewonderenswaardige verhevenheid gepaard gaat'.⁷ Met de uitdrukking 'heilzame nederigheid' doelt Augustinus op de taal en stijl van de Bijbelboeken die zich met de gangbare stilistische normen niet konden meten.

Maar ook als we Paulus' brief aan de Romeinen welwillend vertalen en zo helder mogelijk aan huidige lezers proberen over te brengen, blijft Koolschijns bezwaar dat de apostel er rare opvattingen op na hield dan toch niet recht overeind staan? Hebben zijn stevige overtuigingen niet ten minste fundamentalistische trekken? Een dreigend oordeel, straf voor mannen en vrouwen die zich in homoseksuele uitspattingen uitleven, redding door een joodse man wiens smadelijke dood als zoenmiddel werd beschouwd? Inderdaad verkondigde Paulus een boodschap die streng en exclusief overkomt. Bovendien pleit tegen hem dat zijn aan het eind van deze brief uitgesproken verwachting, 'En de god van de vrede zal de duivel snel onder uw voeten verpletteren' (Rom. 16:20, vert. Koolschijn), niet is uitgekomen. Dat welkenkende en intelligente mensen zich desondanks nog steeds met dit geschrift bezig houden, wordt echter veroorzaakt door de breedte van Paulus' gedachten: zijn overtuiging dat er voor God geen verschil is tussen Joden en Grieken, slaven en vrijen, mannen en vrouwen, zijn nadruk op liefde als de vervulling van de Mozaïsche wet, zijn aansporing tot het leiden van een heilig en rechtvaardig leven, zijn oproep tot tolerantie van afwijkende religieuze opvattingen, zijn inzicht dat mensen God uiteindelijk niet kunnen doorgronden enzovoorts. In ieder geval wilde Paulus de uitoefening van geweld aan God overlaten en verbood hij dat aan de gelovigen. Zij dienden zich volgens hem onder het gezag van de overheid te schikken, zich niet te wreken, maar – zo citeerde hij – 'als uw vijand honger heeft, geef hem dan te eten, als hij dorst heeft, geeft hem dan te drinken' (Rom. 12:20 NBV; Spreuken 25:21). Dat is geen taal van een fundamentalistische terrorist. Dat volgens Paulus de overheid als Gods dienaar wel het recht had, het zwaard te dragen om het slechte te bestraffen (Rom. 13:4), was destijds een algemeen Joodse overtuiging die getuigde van een onvermijdelijk realisme.

Iedere vertaler weet dat er naast zijn of haar eigen vertaling van een tekst meer vertalingen mogelijk zijn. In 1995 verwees Koolschijn dan ook ruimhartig naar een andere vertaling van de *Oresteia*, die gelijktijdig met de zijne verscheen en die gemaakt was op grond van andere vertaalprincipes. Met dezelfde ruimhartigheid mogen we Koolschijn erkentelijk zijn voor het feit dat hij met zijn laatste uitgave heeft gewezen op de moeilijkheden van Paulus' brief aan de Romeinen voor Griekstalige hoorders en lezers die niet met de Schrift en het geloof van Israël vertrouwd waren.

2. *Paulus als voorvechter van het universalisme*

Een totaal andere beschouwing van dezelfde apostel wordt geboden door de Franse, in Marokko geboren filosoof Alain Badiou, wiens boek over Paulus in het Nederlands is vertaald door de Vlamingen Dominiek Hoens en Jan De Wit.⁸ In het Frans is het boek uitgekomen in

⁷ Aurelius Augustinus, *Het eerste geloofsonderricht*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Gerard Wijdeveld, Baarn 1982, 30 (VIII, 12, 3).

⁸ Alain Badiou, *Paulus. De fundering van het universalisme* (vertaling Dominiek Hoens en Jan De Wit, inleiding en noten Dominiek Hoens), Ten Have, Kampen 2008, 190 pp., € 22,50, ISBN 978 90 259 5679 0.

1997.⁹ Badiou laat duidelijk weten dat hij niets geeft om de inhoud van Paulus' boodschap aangaande Christus. Dat Jezus uit de dood zou zijn verzezen, noemt hij een fabel. Hij stamt uit een ongodsdienstig milieu, heeft de brieven van Paulus pas laat ontdekt, en erkent dat zijn boek geen historische of exegetische studie is en dat zijn intentie van het begin tot het einde subjectief is. Hij is echter oprecht gefascineerd door Paulus' verkondiging van – wat hij noemt – het universalisme, hetgeen inhoudt – zie ook hierboven – dat iemands identiteit niet in diens nationaliteit is gelegen, en dat allen zonder beperking en zonder privilege tot de gemeenschap zijn toegelaten, ook slaven en vrouwen. Weliswaar hanteert Badiou regelmatig een filosofisch jargon dat moeilijk is te begrijpen voor wie met zijn filosofie minder vertrouwd is; ik pretendeer dan ook niet dat al zijn zinnen mij volkomen duidelijk zijn. Maar wanneer hij Paulus' nadruk op het universalisme contrasteert met de partij van Le Pen, die als leus heeft 'Frankrijk voor de Fransen', dan blijkt dat hij de apostel uiterst helder weet in te zetten in een zeer actueel debat; in Nederland hoeven we de naam van Le Pen slechts te vervangen door die van Geert Wilders. Na herinnerd te hebben aan de uitsluiting van Joden in de tweede wereldoorlog citeert hij met instemming Paulus' uitspraken, 'Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus' (Galaten 3:28) en 'Iedereen die het goede doet wacht glorie, eer en vrede, de Joden in de eerste plaats, maar ook de andere volken. God maakt geen onderscheid' (Romeinen 2:10-11). Daarbij verklaart Badiou onbekommerd dat hij zich vrij voelt 'God' te vervangen door deze of gene waarheid (38). Daaruit blijkt dat hij staat in de traditie van het Franse structuralisme, waarin taal wordt beschouwd als een gesloten, structureel systeem van tekens. Structuralisten beschouwen die tekens als arbitrair, hetgeen wil zeggen dat ze niet per se verwijzen naar een concrete werkelijkheid.

Als Marxist (of is hij nog steeds Maoïst?) ageert hij tegen 'de valse universaliteit' van de vrije markt en van het 'capitalo-parlementarisme' dat verhullend 'democratie' wordt genoemd. Onnodig hieraan toe te voegen dat hij dit schreef ruimschoots vóór de financiële crisis van de laatste jaren. Hij wijst op de homogenisering van de wereld als vrije markt enerzijds, en op het proces van versplintering van de samenleving in allerlei subgroepen anderzijds. Van deze ontwikkeling zegt hij dat zij elk 'waarheidsproces' verdrukt. Met andere woorden verwoordt hij dit aldus: 'De naam cultuur komt de naam kunst uitwissen. Het woord techniek wist het woord wetenschap uit. Het woord beheer wist het woord politiek uit. Het woord seksualiteit wist het woord liefde uit' (42).

Voor Badiou is Christus' opstanding uit de doden een 'evenement', althans een evenement waardoor Paulus op zijn reis naar Damascus subjectief was geraakt en dat sindsdien zijn leven volledig had veranderd. Wat Badiou in Paulus hogelijk waardeert, is dat Paulus zich zo geheel door dit evenement in beslag liet nemen, erin geloofde en er trouw aan was. Hij herkent in Paulus de gedrevenheid van 'elke militant van een waarheid' (102). De waarheid van het evenement is voor Badiou volledig subjectief, hetgeen betekent dat een mens hiervan alleen maar kan getuigen. Een gevolg hiervan is in zijn visie dat men 'zal ingaan tegen elke onderschikking van de waarheid aan een wet' (46), of dit nu de joodse of de Griekse wet is. Op grond van de waarheid die Paulus had ontdekt, stond hij ook onverschillig tegenover het Romeinse Rijk en de organisatie van subgroepen die daarin was voorgeschreven; daarbij denkt Badiou ongetwijfeld aan de verschillende volken en maatschappelijke standen en aan het onderscheid tussen mannen en vrouwen. Omdat Paulus zich voor zijn opvattingen beroept op de gekruisigde Christus die uit de doden is opgestaan, noemt Badiou hem een geniale anti-filosof die zich radicaal van de Griekse filosofie distantieert. In menig opzicht is Paulus dus door Christus vrij gemaakt.

⁹ In de Nederlandse vertaling staat op p. 4 dat het boek met de oorspronkelijke titel *Saint Paul. La fondation de l'universalisme* is gepubliceerd in 1977, maar dat laatste is een vergissing.

In dit boek worden tal van passages van Paulus' authentiek geachte brieven¹⁰ geciteerd en in Badiou's visies ingepast. Paulus' brieven vergelijkt hij met de teksten van Lenin, 'militante documenten, verzonden naar kleine cellen van bekeerlingen' (71); in dat opzicht onderscheidt hij ze van *Het Kapitaal* van Marx. In zijn toelichting op Paulus' brieven benadrukt hij, behalve diens universalisme, onder meer ook diens passie voor de hoop en de liefde. Voor zover ik hem begrijp, hamert hij daarbij toch vaak op hetzelfde aambeeld. Van belang is dat hij Paulus stelt tegenover Nietzsche, die – in Badiou's woorden – een echte haat koesterde tegen het universalisme. Paulus is voor hem, kortom, 'een antifilosofische theoreticus van de universaliteit' (185). Badiou weet wel dat het universalisme her en der ook voorkomt bij Griekse auteurs en in het Oude Testament, maar in zijn visie heeft niets of niemand daarmee zo'n reusachtige invloed gehad als Paulus.

Het feit dat een zeer linkse, atheïstische filosoof zich diepgaand met de brieven van Paulus heeft bezig gehouden is, om een van zijn termen te gebruiken (of misbruiken?), een evenement. Ook wie zich in tal van onderdelen van zijn interpretatie van Paulus niet kan vinden, kan toch ervan onder de indruk raken dat Badiou lange passages uit diens brieven citeert en interpreteert. Weliswaar leest hij die passages anders dan christenen gewend zijn, maar het verdient stellig hun (dan wel onze) aandacht dat Paulus' brieven zo'n zeggingskracht blijken te hebben dat iemand als Badiou er een gepassioneerd geschreven boek aan wijdt. Gezien de aanhang die extreem rechtse partijen in diverse westerse landen verwerven, is zijn nadruk op Paulus' universalisme inderdaad uiterst actueel, zelfs al ontkoppelt hij dit formele element van de inhoud van Paulus' boodschap aangaande Jezus Christus. Of dat laatste wel mogelijk is, daarover zullen de meningen uiteen lopen.

Voor ik daarop nader inga, moet het mij als nieuwtestamenticus eerst van het hart dat Badiou in zijn kennis van Paulus en het vroege christendom regelmatig overkomt als een goedbedoelende dilettant. Er staan allerlei opmerkingen in het boek die bezijden de waarheid zijn of die ten minste niet algemeen worden gedeeld. Zo beschouwt Badiou Paulus als 'stichter van de Kerk' (32); dat is te veel eer voor de apostel. Dat Paulus' brieven ten minste een *jaar* na diens dood in de canon van het Nieuwe Testament werden opgenomen (52) is een vertaalfout, want de vertaling had 'eeuw' moeten luiden; maar ook dan is het anachronistisch te veronderstellen dat een eeuw na Paulus' dood er al zo iets als een canon van het Nieuwe Testament bestond. Dat Paulus als stadsbewoner geen rurale beelden en metaforen gebruikt (56), is ook niet juist.¹¹ De joodse tempel van die tijd is niet de tempel van Salomo, zoals Badiou beweert (68). Er zijn geen aanwijzingen dat de gemeente te Jeruzalem de collecte die Paulus voor haar had ingezameld heeft aanvaard, waardoor 'het centrum de legitimiteit van de heidens-christelijke groepen' heeft bekrachtigd (68).¹² Het is niet zeker dat alle authentieke brieven van Paulus dateren van voor zijn arrestatie door de Romeinen (70); de brief aan de Filippenzen kan immers heel wel na zijn arrestatie geschreven zijn. Het is geheel onjuist dat we de opvattingen van Marcion alleen kennen dankzij Irenaeus en Hieronymus (78). Het is verbazingwekkend dat Badiou zich erover verbaast hoe weinig Paulus' brieven de sporen draagt van die tijd, de genres en de omstandigheden (78). Wie ze nauwkeurig bestudeert, vindt daarnaar immers allerlei verwijzingen.¹³ Het slaat nergens op dat Lucas in zijn boek *Handelingen Paulus* niet als heilige maar als priester beschrijft (82). Ten onrechte beweert Badiou: 'Het lijden speelt in Paulus' apologetiek geen enkele rol, zelfs niet als het over de

¹⁰ Als authentiek van Paulus afkomstig gelden de brieven aan de Romeinen, 1-2 Korintiërs, Galaten, Filippenzen, 1 Tessalonicenzen en Filemon.

¹¹ Zie Rom. 11:16-24; 1 Kor. 9:7-11; 15:36-38; Gal. 6:7.

¹² De geïsoleerde opmerking in *Handelingen* 24:17, dat Paulus naar Jeruzalem was gekomen om aalmoezen voor zijn volk te brengen, zegt nog niets over de aanvaarding ervan.

¹³ Zie onder meer Rom. 1:22-26; 2:14-15; 13:1-7; 14:1-6; 1 Kor. 1:26; 5:1; 9:24-27; 2 Kor. 11:32; Filip. 1:12-13.

dood van Christus gaat' (123).¹⁴ Een opmerkelijke normativiteit blijkt uit zijn waarneming dat bij Paulus 'slechts weinig toegevingen aan die apocalyptische, agressieve atmosfeer' zijn terug te vinden (164); Paulus was veel meer een apocalypticus dan Badiou wil erkennen. Ik zou Badiou graag gelijk willen geven wanneer hij stelt 'dat er in de geschriften van Paulus niets is terug te vinden dat zelfs van ver op een antisemitische uitspraak lijkt' (174), maar ik vraag mij af hoe hij dan diens uitbarsting in 1 Tessalonicenzen 2:14-16 leest.¹⁵ Sommige filosofen en systematisch theologen zullen deze kritische opmerkingen misschien afdoen als muggenzifterij, maar een exegeet vindt nu eenmaal dat wie een boek over Paulus schrijft hem ook in punten die aan het hoofdthema wellicht ondergeschikt geacht worden recht moet doen.

Dat hoofdthema is dus Paulus' universalisme, door Badiou uit diens boodschap aangaande Christus losgeweekt en als tijdloos ideaal gepresenteerd. Hoe overtuigend is dat nu? In ieder geval geeft dit boek blijk van het mogelijke effect van Paulus' overtuiging dat in Christus het onderscheid tussen Jood en Griek, slaaf en vrije, man en vrouw er niet meer toe doet. Dat kan Badiou moeiteloos – en terecht – actualiseren door er het verschil tussen heteroseksueel en homoseksueel aan toe te voegen. Mijns inziens dienen christenen daarentegen vol te houden dat Christus wel degelijk het fundament van Paulus' vorm van universalisme is en dat het geloof in hem daarvan niet op overtuigende wijze kan worden losgemaakt. Paulus wilde met zijn universalisme nu eenmaal de verschillen tussen de subgroepen in de christelijke gemeente opheffen of ten minste krachtig relativeren. Het is frappant en mooi dat Badiou zich door Paulus laat aanspreken en hem inzet in een actueel maatschappelijk debat over de discriminatie van minderheden, maar als hij de kern van diens boodschap irrelevant verklaart, dan geeft dat toch aanleiding tot scepsis.

Verdient dit boek dan echt geen grotere waardering? Ik wil nog een poging doen. Het is geen geheim dat er vandaag de dag tal van christenen zijn die maar weinig geloven van de traditionele, ook door Paulus gepredikte boodschap van Christus' kruis en opstanding. Ook het geloof in het 'bestaan' van God staat onder druk, zodat dit bijvoorbeeld wordt geïnterpreteerd als iets dat tussen mensen gebeurt – zoals ds. Klaas Hendrikse het stelt. Velen zullen menen dat zulke vrijzinnige gelovigen geen echte christenen zijn, maar het is een feit dat zij niet per se de kerk vaarwel zeggen en ook wel bereid zijn daarin verantwoordelijkheid te dragen. We kunnen dit gebrek aan traditioneel geloof beschouwen als een uiting van de innerlijke secularisatie van de kerk, maar ook als een vorm van modern, seculier geloven. Wie op dit spoor terecht is gekomen kan, ook als God er niet zou zijn op de manier waarop de kerk vandaan in hem heeft geloofd, het dan nog waardevol vinden in alle vrijheid op de christelijke traditie betrokken te blijven. Zulke gelovigen kunnen zich wellicht aangesproken voelen door zo'n seculiere, atheïstische benadering als van Badiou. Ik ken lezers die Paulus weer meer serieus nemen omdat de atheïst Badiou hem serieus neemt en hij hun een zekere toegang tot diens brieven heeft verschaft. Van deze seculiere lezing van Paulus verwacht ik eerlijk gezegd niet veel voor de toekomst van het evangelie en van de kerk in de westerse wereld; deze benadering teert immers doorgaans op het orthodoxe christelijke belijden en kan mijns inziens in het christendom niet anders dan marginaal blijven. Het is uitzonderlijk dat een filosoof van atheïstische huize zich zo met enkele christelijke bronteksten bezighoudt, maar dat kan hij alleen verantwoorden door op zijn eerste bladzijde te verklaren dat Paulus' boodschap hem koud laat. We moeten dus vooral niet denken dat hij erin gelooft. Daarvan kan de kerk niet leven. Nu zie ik wel in dat het Badiou's bedoeling niet is iets bij te dragen aan de toekomst van het evangelie en de kerk in de westerse wereld; hij wil daarentegen Paulus' stem laten klinken

¹⁴ Zie 2 Kor. 1:5-7; 12:9-10; 13:4; Filip. 3:10.

¹⁵ In de vertaling van 1951: '... de Joden, die zelfs de Here Jezus en de profeten gedood en ons tot het uiterste vervolgd hebben, die Gode niet behagen en tegen alle mensen ingaan, daar zij ons verhinderen tot de heidenen te spreken tot hun behoud, waardoor zij te allen tijde (de maat) hunner zonden vol maken. De toorn is over hen gekomen tot het einde.'

tegenover het ongebreidelde kapitalisme en tegenover de opkomst van extreem rechtse partijen. Maar of Nederlanders die op de VVD of de PVV stemmen zich iets van zijn met filosofisch jargon doorspekte boek zullen aantrekken, kan sterk worden betwijfeld.

De Nederlandse vertaling is in het algemeen redelijk goed te lezen; de moeilijkheden zijn eerder te wijten aan het filosofische jargon dan aan het gebrek aan deskundigheid van de vertalers. Afgezien van de hierboven vermelde vertaalfout heb ik toch twee kritiekpunten. Volgens de vertaling omschrijft Badiou God in Paulus' visie als 'het Ene' (136-137), maar dit had beter met 'de Ene' kunnen worden weergegeven (*l'Un* kan beide betekenen). Badiou's opmerking dat Paulus' term voor liefde, *agape*, doorgaans als liefdadigheid is vertaald (47; 153), gaat wel op voor het Frans (*charité*), maar niet voor het Nederlands; de vertaling had hier wat meer aangepast mogen worden.

Aan de vertaling gaat een verhelderende inleiding van de hand van Dominiék Hoens vooraf. Hij plaatst Badiou's boek in het verband van zijn andere filosofische werken en stelt het tegenover een bijtend essay over de apostel van de Vlaming Stefan Hertmans. Ook Hoens heeft de indruk dat Badiou één element van Paulus uit diens brieven heeft gelicht en de rest van diens boodschap laat liggen. Hij concludeert dan ook dat Badiou 'het ene bijzondere formele kenmerk, universaliteit, isoleert en benadrukt, ten nadele van een meer kritische analyse van de inhoud van Paulus' boodschap – alsof de vorm op geen enkele manier door de inhoud wordt bepaald' (23). Die conclusie lijkt mij geheel terecht.

Twee atheïsten hebben Paulus gelezen en hun bevindingen gepubliceerd. Hebben zij hem begrepen? Of moet de vraag veeleer luiden: hebben zij hem willen begrijpen? Of nog fundamenteeler: kunnen wij Paulus ooit nog wel begrijpen? Hoe dan ook, we mogen misschien toch constateren dat de beide atheïsten hem ten dele hebben begrepen. En wie weet kan dat wat zij van hem hebben verstaan en weergegeven sommige lezers op het spoor zetten van het evenement waardoor Paulus' leven zo'n radicale wending heeft genomen. Als het goed is, zou zijn universalisme daaruit dan moeten voortvloeien.